

**Роль наукових, навчальних та музейних установ
у археологічному вивченні с. Мохнач та його округи**

В. В. Колода

У статті розглядається історія дослідження старожитностей с. Мохнач Зміївського р-ну Харківської обл. та його округи. Виділяються кілька етапів. Початковий – до XII Археологічного з'їзду (1902 р.) здійснюється силами науковців Харківського університету. Наступний етап (друга половина XX ст.) характеризується участю в дослідженнях представників Академічних закладів Росії (Інститут археології та Інститут історії матеріальної культури) та України (Інститут археології), а також вченими Харківського держуніверситету. На сучасному етапі (з кінця XX ст.) масштабні комплексні дослідження проводить експедиція Харківського педагогічного університету та, спорадично, співробітники Зміївського краєзнавчого музею. Завдяки зусиллям багатьох науковців проведені значні дослідження на городищі Мохнач; виявлено і частково досліджено 20 навкопишніх селищ. Це дає можливість відновити поетапну історію вказаного мікрорегіону від часів кам'яної доби до нового часу.

Ключові слова: Слобожанщина, Мохнач, городище, селище, мікрорегіон.

XII Археологічний з'їзд (Харків 1902) дав значний поштовх у розвитку археологічних досліджень на теренах Слобожанщини. Пошук, фіксація археологічних пам'яток, розкопки та публікація матеріалів, головними "модераторами" чого були науковці тогочасного Харківського університету, стали невід'ємною частиною наукового життя регіону. Цей процес майже безперервно триває вже понад століття. Створення першої археологічної карти Харківської губернії напередодні з'їзду дало можливість подальших планомірних тематичних та культурно-хронологічних досліджень краю. Це втілювалося більш локальні обстеження окремих територій (здебільшого прив'язаних до конкретних ділянок річкових систем), що є характерним для археологічних розвідок починаючи з другої половини XX ст.

Однією з головних рис сучасного етапу археологічних досліджень є детальне обстеження території навколо конкретної археологічної

пам'ятки, що є предметом довготривалого планомірного вивчення. Однією з таких пам'яток регіону є городище Мохнач, що розташоване в однойменному селі Зміївського району Харківської обл. Воно займає високий мис правого берега Сіверського Дінця, який обмежується заплавою ріки та великим розлогим яром, по якому ще наприкінці ХХ ст. протікав струмок – колишня річка Мохначка. Дана пам'ятка та її довкілля неодноразово привертала увагу дослідників, що дозволило відкрити та частково вивчити чимало навколишніх поселень в межах умовно припустимої господарчої зони (діаметром в 5 км навколо городища). На наш час таких відомо 20 (табл. 1; рис. 1).

Таблиця-1. Селища навколо городища Мохнач

Назва	Кам'яна доба	Бронзова доба	Рання залізна доба	Черняхівська культура	Пеньківська культура	Салтівська культура	Роменська культура	Новий час	Дослідження: розкопки (Р), шурфування (Ш), зачистки (З)
А						++	+		Р
Б		+				++		++	Р
В		+				++		+	Ш
Г			+			+		++	
Д		+	+			+		++	
Е		+	+			+		++	
Ж			+		+	+		+	
З			+						
И		+				+			
К			+			++			
Л						+			Ш
М			+						Ш
Н						+			
О						+			Ш
П		+			+	++			Р
Р	+	+				+			З
С						+		+	
Т		+				++			Р
У		+				++			Р
Ф				+		++			
Всього	1	9	7	1	2	18	1	7	

Примітки: + – наявність артефактів певного часу (культури),
++ – домінування знахідок певного часу (культури)

Історія археологічного вивчення даного мікрорегіону і стане предметом нашого дослідження в даній роботі. Слід зауважити, що

дане питання вже ставилося в одній спеціалізованій статті (16, с. 42-45) та частково і побіжно розглядалося у зв'язку із викладенням матеріалу по окремих пам'ятках – городище та окремі селища навколо с. Мохнач (Наприклад: 3, с. 22-24; 13, с. 11-16; 15, с. 16-18). Однак, практично щорічно в околицях згаданого села відкриваються нові пам'ятки, що актуалізує дане дослідження.

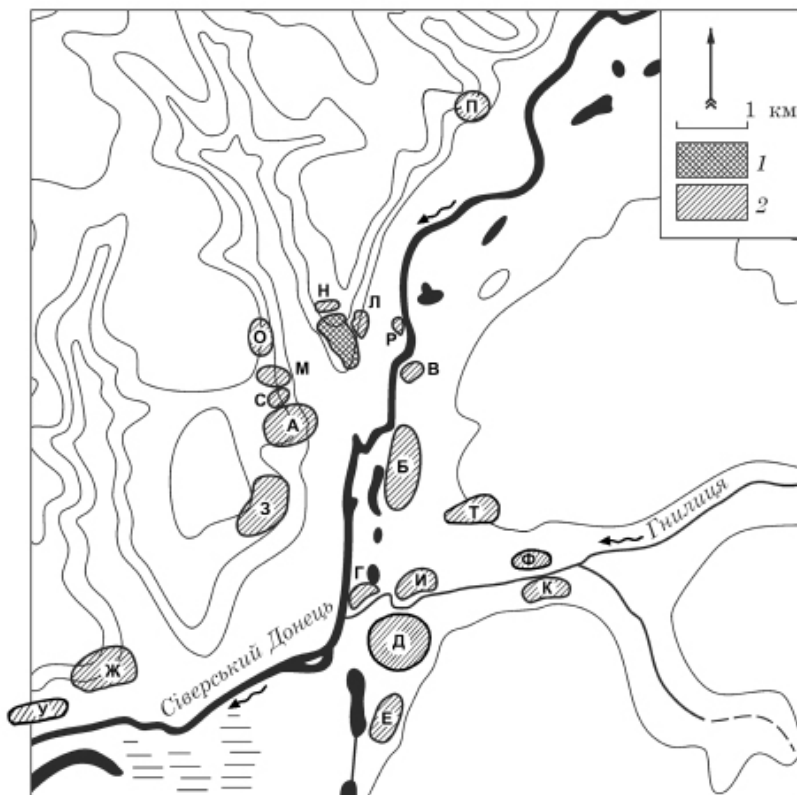

Рис. 1. План-схема мікрорегіону с. Мохнач: 1 – городище, 2 – селища.

Само городище відомо з першої третини XVII ст. (5, с. 71). В середині XIX ст. його згадує у своїй краєзнавчій роботі історик та ет-

нограф Харківського університету В.В. Пассек (23, с. 216).¹ Зазначимо, що в матеріалах XII (Харківського) Археологічного з'їзду старожитності с. Мохнач представлені відомим харківським університетським істориком Д.І. Багалієм лише згадкою про квадратну за формою фортецю нового часу ("Турецьке" городище) на лівому березі С. Дінця та городище "Запорізьке" – "...в 3-х верстах від села" [КВ – ?] (1, с. 32-33). Це підтверджує нашу думку, що В.В. Пассек особисто не був в с. Мохнач, і не бачив городища, а інформацію про нього взяв з "Книги Большому Чертежу". Таким чином, городище та навколишні селища потрапили в поле зору фахівців-археологів лише в середині ХХ ст.

Перше поселення з артефактами салтівського та нового часу було відкрито Дніпровською лівобережною археологічною експедицією ІМК СРСР на чолі з І.І. Ляпушкіним у 1948 р. Воно локалізовано на лівому березі Дінця навпроти села, праворуч мосту; відзначено і наявність в селі городища (22, с. 203). Вже у 1950 р. на городищі Мохнач та в його окрузі проводив дослідження Б.О. Рибаків, що представляв Інститут археології СРСР (Москва). Він здійснив розріз у південно-західній частині валу, виявивши його двошарову структуру. Нижній шар він відніс до ранньої залізної доби, а верхній – з домішкою рваного каміння – до раннього середньовіччя. Окрім того, він відзначив два селища, давши їм кириличну літерну нумерацію, яка продовжується і понині. Селище "А" розташоване на правому березі Дінця навпроти південного кінця городища (через яр), а селище відкрите експедицією І.І. Ляпушкина на лівому березі Дінця на південний схід від городища отримано позначку – "Б" (24, с. 1, 2, 26; 31, с. 77).²

У 1953 р. тут працює молодий науковець Харківського держуніверситету – Б.А. Шрамко (29, с. 11-16). На городищі він закладає три розкопи.³ Розкоп І (S=14 м²) являє розріз зовнішнього валу у

¹ В одному з довідників помилково написано про дослідження його на Мохначанському городищі (31, с. 77). Згодом ця помилка перекочувала в одну з наших робіт (3, с. 23), хоча підстави навіть про те, що В.В. Пассек відвідував Мохнач в його працях відсутні (контекст його інформації про дане городище практично збігається з текстом "Книги Большому Чертежу"). При нагоді просимо вибачення за нашу попередню недолугість.

² Нажаль нам не вдалося відшукати в архіві ІА РАН звітних матеріалів самого Б.О. Рибаків щодо робіт на Мохначі.

³ У звіті з креслень є лише загальний план городища із вказівкою місць розкопів та профіль денної поверхні розкопу І.

його північно-східній частині. Автор без аргументів відносить цей ґрунтовий вал до скіфського часу. Розкоп II ($S=48 \text{ м}^2$) – це розріз зовнішнього валу у його найбільш східній частині. До нього примикає 4 шурфи (по 6 м^2). Розкопки валу виявляють двошпанцирну кам'яну кладку із забутуванням сумішню м'якого ґрунту та рваного каміння, яку дослідник обережно відносить до роменського часу. Бідний на знахідки та археологічно не визначений культурний шар шурфів складає від 15 до 30 см. Розкоп III ($S=56 \text{ м}^2$) закладено на другому з півдня дворищі. Тут досліднику вдалося вивчити два роменських заглиблених житла (в кожному з яких віднайшли ротаційні жорна) та одну землянку XVIII ст. В роменських житлах і в культурному шарі виявлені не лише рештки ліпної сіверянської кераміки, а й салтівської гончарної (судячи з фото звіту, це, амфори, кухонний та столовий посуд). Окрім цього тут знайдено залізне ковадло-шперак та черешкове вістря стріли, що відносяться до салтівського кола старожитностей. Окрім цього на селищі "А" закладено два шурфи по 8 м^2 та розкоп площею 64 м^2 , у якому виявлено лише рештки салтівського і роменського посуду (24, с. 25-26; 29, с. 15). У звіті повідомляється, що "в лісі на південний захід від городища, поблизу Солонецького яру виявлено ще одне городище", яке не досліджувалося (29, с. 16).

У наступному (1954) році дослідження в с. Мохнач проводила тоді ще молодий науковець – С.О. Плетньова, яка очолювала невеликий (9 осіб) пошуковий Сіверо-Донецький загін Таманської експедиції ПМК. У звіті, не згадуючи північно-східний розріз валу Б.А. Шрамка, вона повідомляє про його два інших розкопи і сама закладає два своїх розкопи: № 4 та № 5.

Ії розкоп № 4 поглинає розкоп III попередника і разом із прирізками в кінцевому вигляді становить 174 м^2 дослідженої пощі. В культурному шарі виявлені уламки роменського ліпного посуду, а також фрагменти гончарних посудів салтівської культури та нового часу. Окрім цього, тут знайдено і частково досліджено близька десятка могильних ям XVII – XVIII ст., з чого зроблено висновок про існування тут цвинтаря нового часу (24, с. 12-22). Розкоп № 5 закладається на валу, що відділяє найбільш південне дворище городища і становить 100 м^2 . В ньому було виявлено рештки найбільш південної лінії захисту, яку дослідниця віднесла до салтівського часу. В культурному шарі розкопу виявлено уламки салтівського та роменського посуду (24, с. 22-25).

Загалом дослідниця відносить пам'ятку до "скіфської" та "салтівської" епох та відзначає, що територія городища скіфського часу була "вдвічі більша за салтівське". У своєму звіті вона відзначає наявність окрім загального валу по периметру три додаткових вали салтівського часу ("з каменю та щебню"), що вибором місця свого розташування пов'язані із природними ярами, які полегшували створення ровів. Таким чином, вона виділяє чотири дворища на городищі (північне – скіфське, та три південних – салтівських), на відміну від Б.А. Шрамка, на плані якого можна бачити лише три дворища. (24, план городища; 29, табл. VI, 2;). Окрім того, вона відмічає наявність валів, які супроводжували дорогу, що веде на городище з півдня, відносячи їх до середньовіччя (24, с. 2-6). Вона оновлює зачистку розрізу східного валу, який зробив за рік до неї Б.А. Шрамко (розкоп II) і надає докладний опис його конструкції (24, с. 7-11).

Значні роботи проведені С.О. Плетнєвою і на навколишній до городища території (24, с. 25-32). На селищі "А" зібраний підйомний матеріал, який за номенклатурою співпадає із матеріалами досліджень Б.А. Шрамка. На селищі "Б" закладено розкоп 25 м², який дав матеріал салтівської культури та нового часу. Значні розвідувальні роботи дозволили виявити ще 8 відкритих поселень ("В" – "К") по обох берегах С. Дінця та його лівої притоки – р. Гнилиця (табл. 1, рис. 1).

В наступному сезоні (1955 р.) розвідки в районі с. Мохнач проводив В.І. Кадеєв – тодішній студент історичного факультету ХДУ (4, с. 4-6). Ним було оглянуто селище "Б" та відкрито 4 нових селища на лівому березі С. Дінця, яким він дав свою, відмінну від С.О. Плетнєвої, нумерацію.⁴ На всіх зібрано незначний і маловиразний матеріал бронзової доби. Ці роботи не мали продовження, а тому в науці закріпилася нумерація та локалізація поселень С.О. Плетнєвої.

Таким чином, завдяки роботам першої половини 1950-х рр. в науковий обіг введено групу археологічних пам'яток в с. Мохнач та його окрузі, центральним з яких було городище. І хоча відомості про них увійшли до узагальнюючої археологічної літератури (22, с. 90, 203; 30, с. 188, 190, 191, 290, 294, 296, 305, 308, 317; 25, с. 28, 192), дослідження їх відкладалося за далекий термін. Не прискорило дослідження городища і його огляд з боку фахівців з ІА УРСР відомими археологами-славістами – М.П. Кучерою та О.В. Сухобо-

⁴ У звіті бракує топографічних планів нових поселень, а ті, що є, поступаються загальному плану поселень С.О. Плетнєвої, що унеможливило співставлення селищ, які відкрив В.І. Кадеєв.

ковим (20, с. 4-6). Таке ставлення можна відсутністю якісних шляхів сполучення з городищем та його неоднозначною характеристикою: наявність складної системи оборони, присутність різних за культурно-хронологічним визначенням відкладень, що призводило до різного тлумачення пам'ятки.

З 1991 р і по сьогодні старожитності с. Мохнач досліджує Середньовічна археологічна експедиція Харківського національного педагогічного університету під керівництвом автора. Основну увагу привертає саме городище, але цілеспрямовані розвідки в окрузі та пошуки могильника (які досі не увінчалися успіхом) значно збільшили кількість навколишніх поселень: на 9 (від "Л" до "У" – рис. 1). На чотирьох відкритих поселеннях ("Б", "П"⁵, "Т", "У") проведені розкопки. Все це значною мірою збагатило розуміння етапів заселення мікрорегіону у різні етапи людської історії.

Городище досліджується планомірно, комплексно, широкими площами. З метою вивчення кожної складової частини пам'ятки загальна кількість розкопів доведена до тринадцяти. Два найбільших з них (на північному дворі) зараз з'єднані у спільну розкопану площу в понад 7000 м² (загальна досліджена на городищі площа за всі роки становить ≈ 9000 м²). Комплексність дослідження полягає у залученні фахівців природничих дисциплін: палеоботаніків (наприклад: 2, с. 64-74; 14, с. 161-180; 18, с. 84-93;), археозоологів (17, с. 297-298), ґрунтознавців (наприклад: 21, с. 160-165; 32, с. 337-340), палеокліматологів (19, с. 247-267), що дозволяє повніше відновити минуле округи Мохнача. Це дало можливість перейти від накопичення фактів та публікації окремих матеріалів до узагальнюючих робіт, що характеризують життя не тільки мохначанського мікрорегіону, а й взагалі історію лісостепового населення Дніпро-Донського межиріччя, особливо у ранньому середньовіччі. Вийшли праці з розвитку сільського господарства (3, с. 65-67, 75-115; 15, с. 56-59, 76-94, 108-126), ремесла (6, с. 69-78; 9, с. 149-163; 10, с. 68-74), фортифікації (27, с. 117-119; 28, с. 77-81; 32, с. 337-340), етнополітичної історії (8, с. 311-323; 11, с. 54-91; 12, с. 481-495), етапів розвитку городища (7, с. 9-15)⁶.

⁵ На цьому селищі єдиним розкопом вивчено ≈ 4000 м².

⁶ На теперішній час виділяються 3 періоди його розвитку: скіфський етап ранньої залізної доби, раннє середньовіччя (пеньківська, салтівська та роменська археологічні культури) та новий час (слобожанська культура) та 4 етапи фортечного будівництва: скіфський, салтівський, роменський, слобожанський.

Необхідно згадати і краєзнавців, що зробили свій внесок у вичення округи с. Мохнач: за допомогою директора Зміївського краєзнавчого музею – М.І. Саяного було відкрито селище "Мохнач-У". Він же виявив селище "Мохнач-Ф", а також віднайшов городище в Соловецькому яру (26, с. 18–22). Про цю пам'ятку двічі згадує Д.І. Багалій (1, с. 33, 38)⁷ та одного разу Б.А. Шрамко (29, с. 16)⁸.

Таким чином, завдяки праці професійних археологів з багатьох наукових установ СРСР та України, а також істориків і краєзнавців Харківщини, було обстежено значну територію навколо с. Мохнач Зміївського р-ну Харківської обл., завдяки чому вдалось відкрити та дослідити значну кількість археологічних пам'яток. Отримані матеріали дали можливість із значною повнотою відтворити перебіг історичних подій вказаного мікрорегіону Слобожанщини.

1. *Багалей Д.И.* Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии / Д.И. Багалей // Труды XII АС. – М., 1905. – Т. 1. – С. 1-92
2. *Горбаненко С.А.* Про землеробство жителів Мохначанського городища (роменська культура) / С.А. Горбаненко // Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали Міжнародної наук. Конф. 17-18 травня 2002 р. – Луганськ, 2002. – С. 64-74.
3. *Горбаненко С.А., Колода В.В.* Сільське господарство на слов'яно-хазарському порубіжжі. / С.А. Горбаненко, В.В. Колода. – К., 2013. – 236 с.
4. *Кадеев В.И.* Отчёт об археологических разведках в Харьковской области в 1955 году / НА ІА НАНУ. – № 1955/14.
5. *Книга* Большому чертежу. – М.-Л., 1950. – 228 с.
6. *Колода В.В.* Усадьба средневекового кузнеца на Мохначанском городище / В.В. Колода // Хазарский альманах. – 2002. – Т. I. – С. 69-78.
7. *Колода В.В.* Створення оборонних споруд Мохначанського городища та динамка заселення його округи / В.В. Колода // Археологія. – 2007. – № 2. – С. 9-15.

⁷ Збираючи дані для своєї мапи археологічних пам'яток Харківської губернії від різних інформаторів він двічі позначає одну й ту ж пам'ятку, прив'язуючи її до с. Мохнач (1, с. 33) та с. Черемушне (1, с. 38), що добре узгоджується із даними сучасної картографії.

⁸ У своєму звіті дослідник повідомляє про наявність городища біля "Солонецького" яру "на південний захід від городища" в с. Мохнач; тут вказана відстань збігається із сучасною картографією та майже тотожні назви яру.

8. Колода В.В. Техника создания славянских оборонительных линий на городище Мохнач как отражение межэтнических контактов в раннем средневековье / В.В. Колода // Древности Юга России: памяти А.Г. Атавина. – М., 2008. – С. 311-323.
9. Колода В.В. Жилище и мастерская гончара на городище Мохнач / В.В. Колода // Верхнедонский археологический сборник. – Вып. 5. – Липецк, 2010. – С. 149-163.
10. Колода В.В. Специализированные ремесленные инструменты салтовского периода на городище Мохнач / В.В. Колода // Археологія і давня історія України. – Вип. 13. – Археологія: можливості реконструкцій. – 2014. – Вип. 2. – С. 68-74.
11. Колода В.В. Контакты славянского мира и Хазарского каганата на Северском Донце: этнокультурный аспект / В.В. Колода // ПА. – 2015 – № 4 – С. 54-91.
12. Колода. Жилища летописных северян на городище Мохнач как пример контактов восточных славян и населения Хазарского каганата / В.В. Колода // Проф. д-р Борисов Д. Борисов – ученицы и приятели. ВТУ "Св. св. Кирилл и Методий" и българската археология. – 2. – Велико Търново, 2016. – С. 481-495.
13. Колода В.В. Культурно-хронологическая интерпретация селища "Мохнач-Ж" / В.В. Колода // LAUREA II. Античный мир и Средние века: Чтения памяти профессора Владимира Ивановича Кадеева, к 90-летию со дня рождения. Материалы. – Харьков, 2017. – С. 11-16.
14. Колода В.В., Горбаненко С.А. Землеробство салтівської культури (за матеріалами Мохначанського городища) / В.В. Колода, С.А. Горбаненко // Vita antiqua. – Київ, 2009. – № 7-8. – С. 161-180.
15. Колода В.В., Горбаненко С.А. Сельское хозяйство носителей салтовской культуры в лесостепной зоне / В.В. Колода, С.А. Горбаненко. – К., 2010. – 216 с.
16. Колода В.В., Колода Т.О. Старожитності с. Мохнач та його округи / В.В. Колода, Т.О. Колода // Археологічний літопис лівобережної України. – 2001. – Ч. 2. – С. 42-45.
17. Колода, В., Кройтор, Р. Животноводство населения салтовской культуры в лесостепной части Северского Донца (Украина). Часть 2 / В.В. Колода, Р.В. Кройтор // Revista Arheologică, seria nouă, – V. 12 (nr. 1-2). – 2016. – С. 296-303.
18. Колода В.В., Пашкевич Г.О., Горбаненко С.А. Землеробство жителів городища Мохнач (салтівської археологічної культури середини VIII – X ст.) / В.В. Колода, Г.О. Пашкевич, С.А. Горбаненко // Археологія. – 2009. – № 2. – С. 84-93.

19. Колода В.В., Чендев Ю.Г., Борбукова Д.А., Дудин Д.И. Эволюция почв и природной среды на южном участке восточноевропейской лесостепи (на примере исследования городищ Харьковской области) / Колода В.В., Чендев Ю.Г., Борбукова Д.А., Дудин Д.И. // ПА. – 2014. – № 1. – С. 247–267.
20. Кучера М.П., Сухобоков О.В. Звіт про роботу Лівобережного розвідзагін у Інституту археології АН УРСР за 1971 р. / НА ІА НАНУ. – № 1971/17а.
21. Лисецкий Ф.Н., Голусов П.В. Датировка почв разновозрастных поверхностей городища Мохнач почвенно-хронологическим методом / Ф.Н. Лисецкий, П.В. Голусов // АБУ 2001 – 2002 рр. – Вып. 5. – С. 160-165.
22. Ляпушкин И.И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа И.И. Ляпушкин. – МИА. – № 104. – 1961. – 215 с.
23. Пассек В.В. Курганы и городища Харьковского, Валковского и Харьковского уездов / В.В. Пассек // Русский исторический сборник. – 1839. – Т. 3, кн. 2. – С. 201-229.
24. Плетнёва С.А. Отчёт о работе Северо-Донецкого отряда Таманской экспедиции ИИМК ИА РАН летом 1954 г. / Архив ИА РАН. – Р. 1. – № 1025.
25. Плетнёва С.А. От кочевий к городам (салтово-маяцкая культура) / С.А. Плетнёва. – МИА. – № 142. – 1967. – 197 с.
26. Саяний М.І. Соловецьке городище – невідома пам'ятка археології Зміївщини / М.І. Саяний // Харьковский историко-археологический сборник. – Вып. 17. – Харьков, 2015. – С. 18-22
27. Свистун Г.Є. Конструктивні особливості салтівської оборонної лінії Мохначанського городища / Г.Є. Свистун // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2001. – Ч. 2. – С. 117-119.
28. Свистун Г.Е. Исследования восточного участка обороны Мохначанского городища / Г.Е. Свистун // Проблемы історії України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Харків, 2003. – С. 77-81.
29. Шрамко Б.А. Отчёт об археологических разведках и раскопках Харьковского государственного университета в 1953 г. / НА ІА НАНУ. – № 1953/19.
30. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца / Б.А. Шрамко. – Харьков, 1962.
31. Шрамко Б.А., Михеев В.К., Грубник-Буйнова Л.П. Справочник по археологии Украины. Харьковская область / Б.А. Шрамко, В.К. Михеев, Л.П. Грубник-Буйнова. – К., 1977. – 155 с.
32. Чендев Ю.Г., Колода В.В. Архитектура земляных валов городища Мохнач с точки зрения палеогеографии и почвенной геохимии / Ю.Г. Чендев, В.В. Колода // АБУ 2002 – 2003 рр. – Вып. 6. – С. 337-340.

Koloda V.V. Role of scientific, educational and museum establishments in archaeological research of Mokhnach village and its neighbourhood.

The investigational history of antiquities from Mokhnach village, Zmijiv region, Kharkov oblast and its neighbourhood is viewed in the article. Several periods are distinguished. The initial stage, before the 12th Archaeological congress (1902), was carried out by the efforts of Kharkiv University's scientists. The next stage (second half of XX cen.) is characterized by the participation of the representatives of Academic establishments of Russia (Institute of Archaeology and Institute for the History of Material Culture) and Ukraine (Institute of Archaeology), and also researchers of Kharkov National University in the investigations. In the modern stage (since the end of XX cen.), the large-scale complex research is carried out by the expedition of Kharkiv Pedagogical University and, sporadically, by members of Zmijiv regional museum. Thanks to the efforts of many scientists, considerable research of Mokhnach hillfort has been done; 20 surrounding settlements have been found and partly investigated. It provides an opportunity to reconstruct stage-by-stage history of the mentioned microregion since the Stone Age to the modern times.

Key words: *Slobozhanshchina, Mokhnach, hillfort, settlement, microregion.*

Колода В.В. Роль научных, учебных и музейных учреждений в археологическом изучении с. Мохнач та его округи. В статье рассматривается история исследования древностей с. Мохнач Змиевского р-на Харьковской обл. и его округи. Выделяется несколько этапов. Начальный – до XII Археологического съезда (1902 г.) осуществляется силами ученых Харьковского университета. Следующий этап (вторая половина XX в.) характеризуется участием в исследованиях представителей Академических учреждений России (Институт археологии та Институт истории материальной культуры) и Украины (Институт археологии), а также учёных Харьковского госуниверситета. На современном этапе (с конца XX в.) масштабные комплексные исследования проводит экспедиция Харьковского педагогического университета и, спорадически, сотрудники Змиевского краеведческого музея. Благодаря усилиям многих учёных проведены значительные исследования на городище Мохнач; выявлено и частично изучено 20 селищ в округе. Это дает возможность восстановить поэтапную историю указанного микрорегиона от каменного века до нового времени.

Ключевые слова: *Слобожанщина, Мохнач, городище, селище, микрорегион.*